ANEMON
Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
ISSN: 2147-7655
Cilt:1 Sayı:1 Haziran: 2013

WHITEHEAD'IN MEDENİYETLEŞMEYE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

WHITEHEAD'S THOUGHTS ON CIVILISATION

Kasım MOMİNOV*

Özet

A. N. Whitehead, ortaya koymuş olduğu düşünceleri ile XX. Yüzyıl felsefesinde önemli etkiler bırakmış bir filozoftur. Süreç felsefesi içinde yer alan Whitehead, teolojik düşüncelerine paralel olarak sosyal ve kültürel alanlardaki görüşlerinde de "süreç" anlayışından ayrılmaz. Bu çerçevede ele aldığı konulardan biri de medeniyetleşmedir. Medeniyetleşmeyi bireyin kendisini yaşadığı toplumda gerçekleştirme süreci olarak ele alan filozof, bunun eğitim yolu ile tekâmüle ereceğini savunur. Bu çalışmanın amacı, süreç filozofu Whitehead'ın, medeniyet anlayışına ilişkin görüşlerini ve özellikle onun süreç felsefesi bağlamında medeniyet sorununa yaklaşımını ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Whitehead, medeniyet, süreç felsefesi, değişme, gelişim, birey, modern dünya, din ve Tanrı.

Abstract

A. N. Whitehead is a influential philosopher who affected on contemporary thought. As a thinker of process philosophy, Whitehead, in parallel with his theological thoughts, handles his socio-cultural thoguhts in the context of process philosophy. In this frame, one topic he treats is civilisation. According to him, the importance of civilization emerges in self-realization of individual and the civilisation reachs its peak by education. In this article, we will try to show his thought concerning civilisation, particularly his approach to the matter of civlisation, in the context of process philosophy.

Keywords: Whitehead, civilisation, process philosophy, change, development, individual, modern world, religion and God.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, k.mominov@alparslan.edu.tr

Giriş

Batı dillerinde "medeniyet"in karşılığı olan "civilization" kelimesi, ilk defa Victor Riqueti Mirabeau tarafından 1757 yılında yayımlanan L'ami des hommes ou traité de la population (Er kişinin dostluğu veya nufüz üzerine yazı) adlı kitabında kullanılmış ve kısa sürede diğer Avrupa dillerine yayılmıştır. Latince civitas kelimesinden türetilen "civilization" kelimesi ve türevleri Türkçede "medeniyet" kavramına karşılık gelir ve Arapça, şehir anlamına gelen "Medine" kelimesinden türetilmiştir. Yunancada şehir anlamına gelen polis kelimesi ise, civitas gibi, nezaket, kibarlık, incelik ("politeness") anlamını taşır (İbrahim, 2010, 2:2).

Bir medeniyeti meydana getiren kültürel değerler hangi şartlarda ve ne tür toplumlarda ortaya çıkar? Bazı toplumlarda maddi ve manevi alanlarda gelişme gösterebilirken, neden diğer toplumlarda aynı gelişmeyi gösteremez? Bütün bu sorulara Whitehead'ın medeniyet hakkındaki felsefi düşüncelerinin temeline inerek cevap bulabileceğimiz kanaatindeyim.

Whitehead Ve Medeniyet Olgusu

Aydınlanma dönemi düşünürlerine göre "medeniyet" kavramı, toplumsal ilerleme düşüncesiyle iç içedir. Başka bir ifadeyle, medeniyet aklîliğin (rationality) dine baskın gelmesi anlamında hem yerel ve bölgesel adet ve geleneklerin çöküşü hem de doğa bilimlerinin gelişmesiyle bağlantılıdır. Avrupa kültür çevrelerinde ilerlemenin sanayi toplumunun ortaya çıkışı ve devletlerarasındaki tek kültürel biçimliliğin artışı ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Oysa Whitehead'e göre, XVIII. yüzyıl Aydınlanma kuşağı ve onların XIX. yüzyıldaki takipçileri, insan zihni ile ilerlemenin mümkün olduğu yolunda yaygın bir inanç yaratarak, geleceğin her zaman geçmişten daha iyi olacağı yönünde pozitivist bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu pozitivist akıl, medeniyet ve teknolojinin gelişiminde büyük ölçüde etkili olmakla birlikte, insan yaşamında özlü bir öneme sahip olan kültürel, dini, sosyal vb. değerlerin insanlığın gelişmesini olumsuz etkileyeceğini savunmuştur. Bu bağlamda Whithead medeniyetleşme konusundaki düşüncelerini metafizikle ilişkilendirmiş ve bunları kendi içinde bir bütün olarak sunmuştur. (Roland Faber, Brian G. Henning and Clinton Combs, 2010: 227, 249). Durand'ın ifade ettiği gibi Whitehead medeniyet hakkında geniş çaplı düşüncelerini Adventure of İdeas, Process and Reality ve Modes of Thought adlı eserlerinde ortaya koymuştur. Bu anlamda Whitehead'ın medeniyet teorisine bakışı olumludur. Durand'ın Johnson'dan alarak açıkladığı şekliyle, Whitehead'ın medeniyet konusunda dikkatle üzerinde durduğu üç temel teori vardır: 1) Kolektif eylem teorisi. 2) Eğitim. 3) İlerleme (progress) mit'i (Durand, 2001: 1-15). Whitehead'ın düşüncesinde kolektif eylem teorisi olumsuz yapı arz ettiği gibi aynı zamanda sosyalleşme yolunda gelişmemiş toplumların başvurdukları bir yoldur. Bütünsel bir eğitim sisteminden yoksun, sadece tek taraflı bir eğitimi esas aldıkları için böyle bir toplumda yetişen bireylerin toplum içinde yaratacağı kolektif eylemler, her zaman yıkıcı ve trajik sonuçlarıyla insan hayatında olumsuz etkiler yaratabilir. Oysa progressive (ilerlemeci) yapı, medenileşmiş toplumu kurmaya açıktır; Güçlü, yüksek düzeyde eğitim sahibi, her zaman

progressive özelliğe açık olan bireylerin oluşturduğu toplum medenileşmiş toplumdur. Whitehead'ın düşüncelerinde yüksek birey; hayatın tüm parçalarını en ince ayrıntısına kadar tecrübe eden bireydir. Bu birey, din, ahlak, sanat, siyaset, adalet ve özgürlük gibi alanlarda bütün bir organik yapıya sahip "great individual/mükemmel birey" bir bireydir (Johnson, 1950: 45). Bu bakımdan medeniyetleşmenin getirdiği bazı bunalımların aşılabilmesi için ahlaka özel bir önem atfedilir.

Medeniyetleşmenin getirdiği bulanımlar, her ne kadar fırsatlar zamanı olarak görülse de, Whitehead'e göre felsefe şimdi son hizmetlerini sergileyecektir. Whitehead, toplumlarda görülen bu bulanıklıklardan kurtulmak için esas bu bulanıklıklara sebep olan enkazların araştırılıp öğrenilmesi gerektiğini söyler. (Whitehead, 1932: 159). Whitehead 1932 de bunları dile getirirken, silahlaşmanın gelişmesini sağlayan II. Dünya Savaşı'ndan bile önce, bunların medeniyetleşme yörüngesinde, kötü bir enkaza sebep olabileceğinin farkına varmıştır.

Whitehead'a göre felsefenin görevi, bu enkazdan kurtulmayı sağlayacak anlayışı hazırlamak olmalıdır (Whitehead, 1932: 98). Yine Whitehead tüm medeniyetleşme çabalarını güçlendiren, "önem hissi", "hayatın değeri" gibi düşüncelerin insan ve toplum yaşamında çok önemli olduğunu belirtir. Nitekim o bunu felsefenin armağanı olarak diğer bir yazısında açıklamaktadır (Fisher, 2001: 1, 3). "Perspektif duygunun neticesidir, önem, duygunun bir görümümüdür, önem kendisini duygunun halden hale geçmesi gibi ortaya koyuyor!". (Whitehead, 1967: 178) Bu bağlamda konumuzu açıklığa kavuşturmak için bütün bir çerçeve içinde, bazı ana kavramlarda temellenen düşüncelerinden söz ederek Whitehead'ın konu ile ilgili fikirlerini anlaşılır kılabiliriz. Çünkü Whitehead'ın düşünceleri, birçok konuda, tıpkı şeylerin yapısı gibi bileşik bir yapıya sahiptir. Bu düşüncelerin bileşenlerini teker teker çözmeye başladığınızda, o şeylerin anlamı açıklığa kavuştuğu gibi varlık temeli de açığa çıkacaktır. Bunun için Whitehead'ın görüşlerini ilk sırada Tanrı ve din, sanat ve mistisizm, kavrayış (Prehension), topluluk, bilfiil şey, kendini gerçekleştirme, ben, ezeli objeler (eternal objects) gibi kavramlar üzerinden okuduğumuz zaman onun fikirlerinin aslında bütün bir felsefi sistemiyle bütünleştiğini görürüz (Whitehead, 1967: 48, 66, 34; 1925: 12; 1948: 88; Albayrak, 2001: 9).

Whitehead de, tıpkı M. M. Sherebatov ve M. M. Speranskiy gibi insanı merkeze alır. Ona göre insan aktüel (faal) bir varlıktır. Ancak onun insana atfettiği bu faal oluşu anlamak için önce Whitehead'ın metafizik görüşünü incelemek gerekir. Çünkü aktüel (faal) olma durumu, "Whitehead'e göre aktüel dünyanın temsil ettigi metafizik durumdan ibarettir. Bu ise düzenin varlığının işleyişinin bir çeşidine işaret eder. Aktüel metafizik durumda tabiatın düzeninin isleyişinden bahsetmek Tanrı'dan bahsetmek anlamına gelir. O, bu anlamda Tanrı'yı kâinatın şahıssız bir düzeni olarak görür" (Türer, 2002: 46). İnsan bu anlamda topluluk içinde yaşayan bir birey olarak bu potansiyele sahiptir. Bir bireyin toplum içinde kendisini ortaya koyması, temelde kendini belirlemesi anlamına gelir. Yani toplum içinde yaşamakta olan her bir birey, bir şekilde yaşadığı şeyleri tecrübe ederek o şeyi gerçekleştirir. Bireyin hayatındaki her yeni tecrübe, ona bir adım ileriyi belirleme gücü verir. Dikkat edersek Whitehead'ın düşüncesinde, tıpkı Tanrı için söz konusu

olan aktüellik, birey için de hatta ve hatta tüm varlık için de geçerli olan bir durumdur. Hal böyle olunca, birey aktüel bir şekilde toplum içinde kendisini belirledikçe bir düzeni oluşturmaktadır. Bu düzen ise sırasıyla cemaat (grup), toplum ve medeniyette kendisini bütünlüğe erdirmektedir. İşte Whitehead'e göre medeniyetin temel çekirdeğini aktüel olan insan oluşturur. Medeniyet toplum ve insanı değil; insan, toplumu ve medeniyeti var kılmaktadır. O bakımdan gerçek medeniyeti oluşturan insan ve insan toplumu ne akıldan (düşünceden) ne de dinden yoksun olabilir. İnsan özünde bilfiil olanı kavramadan bir düzen kuramaz; düzenin olmadığı yerde ne medeni toplum ne de medeniyet olur. Bunu anlamak için de Whitehead'ın organik felsefesini iyi kavramak gerekir. Çünkü "kavrama" eyleminde, Whitehead'e göre, üç önemli faktör bulunur: a) Eylemi yapan, gerçekleştiren süje. Yani kendi yapısında kavramayı somut bir unsur olarak bulunduran "bilfiil şey". b) Kavranan "veri" c) "Subjektif form". Yani öznenin veriyi nasıl kavradığı konusudur. Whitehead bilfiil şeylerin birbirini kavramasını "fiziksel kavrayış", ezeli objelerin birbirini kavramasını "kavramsal kavrayış" şeklinde adlandırır. Her iki durumda da kavrayış tarzının (sübjektif formun) şuurluluğu ihtiva etmesi şart değildir. Bu, en geniş anlamda bir "duyma" olayıdır. Duyulan bilfiil bir şey, duyanın dünyasında "objektifleşir" (objectification); yani orada bir gerçeklik kazanır" (Aydın, 1985: 38). Whitehead'in felsefesinde Sonuç da önemli ve faaldir. Her bilfiil şeyde, kendisinin ilgili olduğu bütün öteki şeyleri kavraması ve fiilin oluşturduğu bir bütünlük vardır. Her bilfiil şey, "karmaşık"tır. Bu, onun yapısında vardır. Dolayısıyla, terkibi açıklamak için klasik metafiziğin başvurduğu Yeter-Sebep kavramına gerek yoktur. Zaten Whitehead'e göre, her şeyde, belli ölçüde de olsa, kendi kendisini belirleme (Self-determining) gücü vardır.

Çağdaş düşüncenin yarattığı birçok problemlere yer veren Whitehead XVIII. ve XIX. yüzyılda köleliğin ortadan kaldırılması için gayret sarfetmiştir. (Whitehead, 1932: 26,28). Çünkü ona göre "Medeniyetleşmiş toplumların gücü yüksek amaçların gerçekleşmesi için harcanan zamanın bilincini anlayan bireylerin yaygın anlayışınca korunur". Whitehead'ın fikir serüvenlerinde insanın öz hakları ayrıca bir öneme sahiptir. Ona göre Batı medeniyetlerinin en iyi özelliklerinin temelinde, sırf insanlıklardan kaynaklanan, insanın öz hakları fikrini içeren "insan ülkü"sü yatmaktadır (Whitehead, 1932: 11). Bu ülkü esas olarak, tanrısal acun bilimsellik içinde bu doktrinini bütünleştiren Hırıstiyanlık ve insan ruhu doktrini ile Plâtonculuğun birleşen etkisi sonucu Batı medeniyetine aşılanmıştır. Whitehead'a göre bu başarı tam vaktinde gelmiş, bununla birlikte bir sürü ayrı düşünce ortaya çıkmıştır ve bunlar hümaniter ülkünün tam karşısında yer almışlardır. Bu ayrılıkçı görüşlerden biri, Hobbes ve Hume tarafından temsil edilen, insan ruhunu yok sayan materyalist veya duyumcu fenomenalist görüştür.

Hume'un izlenimlerinin ve izlenimlerine tepkisinin sürekli değişikliği, (her bir izlenim ayrı bağımsız varlık olarak) Platonik ruhtan ayrıdır. İnsanın evrendeki statüsü yeniden gözden geçirilmeyi gerektirir. "Senin düşünebildiğin insanoğlu nedir?" Yaratmanın en üst düzeyinde olan insanın kardeşliği, ahlaki prensipleri için iyi tanımlanmış gerçeklik olmaktan ayrılmıştır. Niçin bir izlenimin sürekli değişikliği, efendi köle ilişkisine benzer diğer bir izlenimin sürekli değişikliğiyle ilgili olmasın? Bunun için çok açık bir neden

yoktur (Whitehead, 1932: 29, 30).

Hume, Platon'a ait din geleneğinden kaynaklanan psikolojik mirastan dolayı, muhtemelen kişisel olarak köleliği sevmemesine rağmen, buna karşı olduğuna dair hangi fikri verebilirdi? Bu soru insanların zihninde, insani değerlerin, hislerden ya da kendimize ait olan ilişkilerimizden bağımsız bir insanoğlu sevgisi yoktur diyen Hume'un sözlerinde yatıyor. İster Fenomenalist ister materyalist nedenle olsun insan ruhunun reddi, modern düşünce ve hayatın somut işlerinde varsayılan, yani bir özgürlüğümüzün olduğu, davranışlarımızın bilinçli bir şekilde edindiğimiz ülkülerce şekillenebileceği, iki nesil öncesi, ahlaki değeler arasındaki diğer bir şekliyle yakından ilişkilidir. Whitehead insan toplumlarının güç ve inanç ya da çelişki ve uyum, birbiriyle karşılaştığında, herşeyin etkili bir nedensellikle belirlendiğine dikkat çeker. Bu nedenle ülkülerin güçsüz, sosyal ilişkilerin hem toplum içinde hem de toplumlar arasında tamamen güç ve ilişkiye dayandığını ima eden bir fikir içerdiğini gördüğü zaman gerçeğin bu olduğuna inanır. Oysa Whitehead belli miktarda güç ilkelerinin her zaman gerekli olduğuna da inanır. Sağlıklı toplumların esasen paylaşılan ülkülerin ikna edici gücüyle toplandığını, bu nedenle kuvvetin tamamen aza indirilmesi gerektiğini iddia eder (Whitehead, 1932: 30, 32, 56). Bu kuvvet ilkesine en önemli katkı özellikle sosyal Darwincilerce yorumlanan evrim görüşüdür. Bu görüşe göre var olma çabası, güçlünün hayatta kalması açısından anlaşılan doğal seleksiyonun üstünde durarak ilerleme, daha iyi bir tür meydana getirdiğini görerek bireylerin şaşırmasıdır. Bu doktrin Platon tarafından ifade edilen "insanların kardeşliği üzerinde durmaktansa, şu an uyumsuz olanın yok edilmesini sağlamaya yönelmemiz" gerektiği fikrinden oldukça farklı bir ilkeyi destekler.

Bu ilerlemenin acımasızlığından meydana geldiği görüşündeki bu evrime ait doktrin, tüm insanlık hareketleri için bir meydan okumadır. Whitehead yazılarının önemli bir kısmında din ve dini inancın güçlü ve esaslı bir şekilde bireyde yaşaması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre dini duyguların zayıflamaya başlaması, medeniyetin çöküşünde en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Zira din, görev ve ihtiram duygularını yüceltir. Bu duygular olmaksızın medeniyeti geliştirmek mümkün değildir (Türer, 2002: 39) . Whitehead'ın düşüncelerinin en önemli yanı insanlık için mümkün olan değerlerin aktüalitede tüketilemez oluşudur (Hartshorne, 1981: 18, 19). Yine O'nun için önemli olan, anlam ve düşüncenin eksikliğinin, medeniyetleşmede bir durgunluğa yol açan ve birçok skandallara kaynak olan örneklerinin tarihte görülmüş olmasıdır. Whitehead çalışmalarında hep bu yöndeki düşünceleri işleyerek, insanlığın gelişmesi için her bireyin kendi özünü keşfetmesi gerektiğini vurgular. Bu keşif sonucunda ait olduğu toplumun değerlerini; dini değer ve inançlarını benimsenmesi ve bu değerlerin, bireylerce tecrübe edilmesiyle bireyin kendi kendini kontrol altına alabilmesi beklenir (Whitehead, 1967: 337).

Whitehead'ı bu görüşlere getiren düşünce, şüphesiz onun metafizik düşünce temelinden gelmektedir. Çünkü onun düşüncesinde her şeyde belli ölçüde de olsa kendini belirleme gücü vardır (Aydın, 1985: 38). İnsan da bir varlık olarak bu düzenin bir parçasıdır ve faal bir varlıktır. İnsan bu düzenin içinde kendini belirlerken bir takım şeyleri tecrübe ediyor demektir. İnsanın tecrübe etmesi, onun bilfiil olanla ilişkisini ortaya koyar. Bilfiil

olanla kurulan düzenli ilişki, aynı zamanda toplumun oluşturduğu medeniyetin, başka bir ifadeyle yaşamın kendisinin düzenli oluşuna işaret eder. Bu düşünce Whitehead'ın "ben" ile "sen" olanın ilişkisinde işlediği benlik konusu ile ilgilidir. Kişi bu benlik sayesinde medeni ilişkilerini düzene koymaktadır. Stascha Rohmer konuyla ilgili olarak bireyin kendi kendini (self experience) tecrübe ederek belirlediği gibi medeniyetlerin de kendilerini bu şekilde kanıtladığını belirtir. (Faber ve arkadaşları, 2010: 215). Whitehead bunu şu sözleriyle dile getirir: "...Bizi sarmalayan dünyayı anlama çabalarının devamı ve tüm ideallerle birlikte değerleri anlamak ve yaşamak…" (Whitehead, 1971: 137) için benlik, kendisini tecrübe sürecinde etkin olan "faktör"lerinde ortaya koymaktır. (Mominov, 2008: 22). Çünkü Whitehead'ın medeniyetleşmeye ilişkin düşüncelerinde barışıcıl bir yöntem tutumluluğunu vurgulayan düşünceler yer almaktadır.

Whitehead'e göre medeniyetleşmede insan zihni ile ilerlemenin mümkün olduğu yolunda yaygın olan kanaat, temelde tıpkı doğmatik inançlarda olduğu gibi yanlış yola götürür ve istenmedik kültür değişikliklerine sebep olur. Bu şekilde pozitivist akılcılığın getirdiği kültürel değişim sorun çözmekten öte, ortaya yeni sorunlar çıkarır. Toplumda olması gereken davranış yolları ile olma şekilleri arasında birçok norm çatışmasına sebep olur. Bu bakımdan Whitehead, toplumun kültürel bakımdan değişme için değil gelişme için çaba göstermesi gerektiğini söyler. Çünkü değişme, bireylerin ahlaki yapısına etkide bulunduğu gibi, davranışlarında anomik tutumlara da sebep olabilir. Diğer taraftan toplumlar arası sosyal gerginliklere de zemin hazırladığı gibi kendi kültürlerine yabancılaşmaya da yol açar. Bu anlamda Whitehead The Function of Reason adlı eserinde konuyla ilgili olarak medeniyetleşmede, pozitivist akıl yürütmesini tehlikeli bulur (Whitehead, 1971: 130, 135).

Whitehead bu noktada benlik sorununa bir ontolojik mesele olarak bakmaktadır. Çünkü Varlığın idraki ile insanın bu varlık içinde nasıl davranması gerektiği problemi, metafizik, kozmoloji, epistemoloji, ahlak ve siyaset alanlarının sorusu olarak tümünü birbirine bağlar. Varlığın idrakini "nasıl davranmalıyım?" sorusundan ayırmak, bizi bir tarafta ahlakî temelleri olmayan bir ontolojik-epistemik sisteme, öbür yandan ontolojisi olmayan bir ahlak sistemine götürür. Varlık hakkında kapsamlı ve tutarlı bir çerçevenin ortaya konması için, farklı varlık mertebeleri ve yaşam alanları arasında tutarlı ve anlamlı bir ilişkinin kurulmasına ihtiyaç vardır. Bir medeniyetin geliştirdiği sosyal-siyasî düzene şekil veren ve içerik kazandıran şey, o medeniyetin sahip olduğu dünya görüşü ve varlık hakkında düşünceleridir. Medeniyet bunların sonucunda ortaya çıkan fikrî, fizikî, siyasî ve ekonomik düzeni ifade etmektedir.

İşte Whitehead geliştirdiği süreç felsefesiyle bu düşüncelere, hem geleneksel teistleri, hemde aşırı idealistleri, materyalistleri, barışçıl ikna metotları ile gerçeği anlamaya çağırmaktadır. Whitehead bu metodlarını ve modellerini modern medenileşmiş kişi üzerinden, bilim ve din, doğa ve evren, tanrı ilişkileri düşüncesinde geliştirmiştir (Whitehead, 1971: 43, 45). Lynne Belaief bir çalışmasında konu ile ilgili olarak Whitehead'ın spekülatif türden düşünce sistemi geliştirmekte olduğunu ileri sürer. Ona göre Whitehead, ustalıkla zamanın toplum problemlerini tespit edip felsefesinde bu problemlerin, hem düşünce

hem de yaşamsal boyutta bir bütün olarak, çözümleyici yollarını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır (Belaief, 1966: 277, 286) .

Jay Tidmarsh (1998:1) Whitehead'ın Metafiziği ve Kanun Hakkında Bir Diyalog adlı çalışmasında Belaief'in yorumlamakta olduğu o spekülatif düşüncenin Whitehead'ın metafizik düşüncesinde, bir başka ifadeyle sürecin yayılımında tezahür ettiğini ifade eder. Çünkü hakikaten, Whitehead'ın medeniyet anlayışı, toplumların ve hatta toplumun bir parçası olarak yaşamakta olan insanın dahi, bu sürece katılmasıyla gerçekleşir. Nitekim medeniyet dediğimiz yapı, sürecin yayılımında, yani süreçle beraber gerçekleşiyor olmalıdır. Bu açıdan baktığımızda Whitehead bireylerin farklı medeniyet tasavvurlarının farklı ben-idraki formları ürettiğini savunmak suretiyle, hem medeniyet kavramına pozitif bir anlam yükler hem de medeniyetlerin çoğulluğuna işaret eder.

Şu kadarını söylememiz gerekirse, Whitehead konu ile ilgili düşüncelerini ustalıkla eski Yunan'dan, Platon ve Aristoteles'ten alarak Orta Çağ'ın ünlü düşünürleri Augustinus ve Abelardus'un insan ve Tanrı hakkında ileri sürdükleri düşüncelerini yeniden yirminci yüzyıla taşımaktadır. Tıpkı ortaçağın Hıristiyan filozoflarının yapmaya çalıştığı gibi, medeniyetleşme yolunda hem dinin hem de insanın konumunu felsefi bir biçimde temellendirmeye çalışmaktadır. Bu açıdan baktığımızda Whitehead, spekülatif bir sistem geliştirmenin nedenlerine ilişkin en esaslı açıklamaları sağlamaktadır. En azından bugün, bu sistemin, düşüncenin gelişimi için gerekli olduğuna inanmaktadır. O aynı zamanda, medeniyeti oluşturan öğelerin doğruluk, güzellik, sanat ve barış olduğuna dikkat çekerek bugünün insanlığının bu sürece katkısını, Hegel'in ifade ettiği gibi organik bir bütünlük içerisinde, bu öğeler doğrultusunda gerçekleştirmesi gerektiğini vurgular. Bu ise Whitehead'ı ayrıcalıklı kılan yanlarındandır. Çünkü Whitehead'in geliştirdiği metot ve modellerinde yaptığı şey, sözünü ettiğimiz medeniyetleşmeye doğru giden yolda modern insan prototipinin aydınlanma ile birlikte kaybettiğini yeniden ona kazandırmak olmuştur. Çünkü ona göre inançtan yoksun bir toplum, medeniyetleşme yolunda kendi özünü kaybetmiş bir bireye benzer. Whitehead bu problemi bireyin üzerinden bir varlık problemi olarak ele almaktadır (Bruce, 2011: 33, 88, 135). Ona göre insanın farkında olduğu her fenomen sürekli bir oluşum halindedir (Whitehead, 1929: 33). Ayrıca tıpkı bireyin süreçte kendisini tecrübe ederek oluşturduğu gibi, sosyal yaşam ve sosyal organizasyonlar da süreçte bir oluşum içerisindedirler. Medeniyet de, bu oluşumda varlığa gelir ve belli bir süre sonra tıpkı insan gibi tarihin derinliklerine gömülür.

Sonuç Yerine

Whitehead bütün bu arz ettiğimiz çerçeveyi yalın bir biçimde formüle etmektedir. Şöyle ki, zamanında sosyalleşmekte olan bir medeni toplumun karşılaştığı kolektif eylem problemine, eğitim yoluyla, toplumun en küçük parçası olan bireyi yüksek birey konumuna çıkartarak çözüm üretmektedir. Bu çözümün üçüncü yapısını ise ilerlemeci (progressive) sistem oluşturmaktadır. Nitekim Whitehead'a göre ilerlemeci yapıda yıkıcı eylemler değil barışçıl, entelektüel faaliyetler daha aktif olup medeniyetleşmenin en ileri safhalarını oluştururlar.

Whitehead, kendi mantığının kıyısında olmaktan uzak olan modern dünyanın, kasıtlı olarak ufkunu daralttığına işaret etmektedir. Bu aslında iyi pratik amaçlar için yapılmıştır. Onun, fazlasıyla meyve verdiğini gösteren gerçeklik ile ilgili basit bir modeli vardı ve o bunu tartışmakla zaman kaybetmek istemiyordu. Bu modeli kullanarak doğayı öğrenme işine devam edebilirdi. Sosyal bilimlerde analojik modeller iyi işlemekteydi. Başlangıçta model redüksiyon ve esasen analitikti. Bütün, araştırma için daha basit parçalara ayrılmaktadır. Parçalar kendi ile sınırlı düşünülmektedir, öyle ki içsel ilişkilerin dikkate alınması gerekir. Bu modele dayalı araştırma büyük sayılarda araştırmayı bir araya getirmiştir. Bir anlamda parçalar arası ilişkiler Leibniz'in monadlarını hatırlatmaktadır. Ancak aralarında önemli bir fark vardır: Zira Leibniz'in monadlarının dış dünyaya açılan pencereleri yoktur. Kendi dışındaki dünya ile bütün bağlantılarını koparark kendi içine kapanmıştır. Fakat Whitehead'ın düşüncesinde ise parçalar aynı zamanda kendi dışındaki dünyaya açıktır ve diğer bireylerle bağlantıları vardır. Çünkü Whitehead için gerçeklik, ilişkiseldir. Bu ise daha da etkileyici bir şekilde, insan varlığı tarafından çok büyük miktarlarda manipulasyonu ve kontrolü olanaklı kılmıştır.

Diğer taraftan, bu modele dayanarak dünyaya ilişkin kavramsal anlam kazandırma çabaları başarısız olmuştur. Modelin üzerinde oluşturulan gerçeğe ilişkin nosyonlar ve yeterli nedensellik, analiz altında yetersiz kalmıştır. Felsefi açıdan bakıldığında, sürecin gerçekliği metafizik olarak doğru algılanamamıştır. Bu da süreci, metafiziğin reddine götürmüştür. Whitehead'a göre bu hareketi yapan Kant olmuştur ve O'na göre Kant son iki yüzyılın en etkili felsefecisidir. Kendisi sadece bu modelde yer alan düşünce kategorilerinin akıl tarafından anlaşılabileceğini ileri sürmüştür; fakat aynı zamanda da bunların aslında bizim deneyimlediğimiz dünyadan farklı bir dünyayı karakterize ettiklerini ileri sürmek için herhangi bir temelin olmadığını da fark etmiştir.

Bir hareketin keskin sınırları yoktur. Birçok düşünür süreç düşüncesine ilişkin en açık alternatifleri bile onu tam olarak benimsemeden reddedebilmektedir. Whitehead'ın süreç düşüncesi olarak ifade ettiği hareket yeni bir sentezi oluştururken, yirminci yüzyılın genel entelektüel iklimini, analitik düşüncesini sentetik olana tercih etmiştir. Bu artık "metafizik" ya da "spekülasyon" gibi yeni pejoratif terimler tarafından kolaylıkla ortadan kaldırılabilir. Berkeley'den Hume'a ve Wittgenstein'dan Derida'ya kadar süreç düşüncesine alternatif çözümler üretmiş olan kişiler, genellikle önceki bakış açısı temelinde yeni bir sistemi oluştururken pozitif adımları ele almayı reddetmektedirler.

KAYNAKÇA

Aydın. M. (1985). Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Âlem İlişkisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, s. 31-87, Ankara

Albayrak. Mevlüt.(2001). Tanrı ve Süreç, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Belaief, Lynne. (1966). Whitehead and Private-Interest Theories, Ethics, 76.

Bruce, E, G. (2011). Process Theology A Guide For The Perplexed, Published by T&T Clark International, London.

Cihan, Mustafa. (2008). A. N. Whitehead, Süreç Felsefesi ve Eğitim, KKEFD, Sayı 18.

Ertürk, Ramazan.(2000). Giriş, Süreç Felsefesi Bağlamında Sembolizm,Whitehead, Ankara: A yayınları.

Durand, K.K. J. (2001). Whithead's Philosophy of Civilization: İdeas Great İndiviuals, Education and The Problem of Collective Action, Henderson State University Summer

Hartshorne, Charles. (1981). Whitehead's View of Reality, New York: Pilgrimm Press.

Johnson A. H. (1950). Whitehead's Philosophy of Civilization, Whitehead and the Modern World:

Science, Metaphysics, and Civilization, Victor Lowe, et al. eds., (Boston: The Beacon Press,

Kalın, İbrahim. (2010/2) Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt 15 Sayı 29.

Laurence, F, Wilmot. (1979). Whitehead and God: prolegomena to theological reconstruction, Wilfrid Laurier University Press, Canada.

Matthew, Fisher. (2001). Human Development and the Nature of Creativity, Concrescence Vol. 2.

Mominov, K. (2008). Süreç Felsefesinde Ahlak, DEÜ, Sos. Bil. Ens, Flesefe ve Din Bilimleri Bölümü, İzmir: Basılmamış Doktora Tezi.

Roland Faber, Brian G. Henning and Clinton Combs. (2010). Byeond Metaphusics? Explorations in

Alfred North Whitehead's Late Thought, Amsterdam - New York, NY (Michael. Halewood: Fact, Values, Individuals, and Others: Towards a Metaphysics of Value)

Türer, Celal. (2002). Whitehead'ın Din Felsefesi, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II. Sayı: 2.

Tidmarsh, Jay (1998), Whitehead's Metaphysics and the Law: A Dialogue, *Albany Law Review, Vol. 62, No. 1.*

Whitehead, A, N. (1926). The Aims of Education and Other Essays, Macmillan Company.

Whitehead, A, N. (1932). Adventure of Ideas, Harvard University Press

Whitehead, A, N. (1971). The Function of Reason, Boston: Beacon Press.

Whitehead, A, N.(1967). Process and Reality, Edited by David Ray Griffin New York.